

BARTOSZ OGÓREK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

DOBROBYT, EDUKACJA, ZDROWIE, BEZPIECZEŃSTWO, NIERÓWNOŚCI I ŚRODOWISKO — WIELOASPEKTOWE UJĘCIE STANDARDU ŻYCIA LUDZKIEGO W PRZESZŁOŚCI¹

„Roczna praca każdego narodu jest funduszem, który zaopatruje go we wszystkie rzeczy konieczne i przydatne w życiu, jaki ten naród rocznie konsumuje [...]. Zależnie więc od tego, czy ten produkt — lub, to co się zań nabywa — jest większy lub mniejszy w stosunku do liczby tych, którzy go mają konsumować, naród będzie lepiej lub gorzej zaopatrzony we wszystkie rzeczy konieczne i przydatne, których potrzebuje” — pisał Adam Smith u schyłku XVIII wieku². Tak wyrażona myśl ojca klasycznej ekonomii była przez wiele lat podstawą badań ekonomicznych i historycznych nad standardem życia. Spośród wielu z nich na wspomnienie zasługuje przede wszystkim tytaniczna, choć również niejednokrotnie krytykowana, praca Agnusa Maddisona, który zrekonstruował historyczne serie produktów narodowych brutto (PKB) dla wielu państw świata³. Co ważne, recenzowana pozycja wprost odwołuje się do dziedzictwa Maddisona, korzystając ze zgromadzonych przez niego danych, prezentując ustalone przez niego wartości rachunków narodowych czy wreszcie nawiązując do idei, które mu przyświecały⁴.

Obecnie wiemy jednak, że zamożność czy dostatniość społeczeństwa nie zawsze jest wystarczającą miarą jego stopy życiowej. Stąd specjaliści z organi-

¹ Recenzja książki: J.L. van Zanden *et al.* (red.), *How was life? Global well-being since 1820*, OECD Publishing, Paris 2014, doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264214262-en>.

² A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, 1, Warszawa 2007, s. 3.

³ Zob. przede wszystkim: A. Maddison, *Contours of the world economy 1-2030 AD: Essays in macro-economic history*, Oxford 2007.

⁴ J.L. van Zanden *et al.* (red.), *How was life?*, s. 13–14.

zacji międzynarodowych próbujący uchwycić i porównać rozwój poszczególnych krajów świata nie ograniczają się wyłącznie do analizy wartości produktu krajowego brutto wyrażonego na głowę mieszkańca danego państwa. Równie istotne z punktu widzenia jakości życia są przecież wartości, które znacznie trudniej skapitalizować, a więc dostęp do edukacji, bezpieczeństwo, zdrowie czy wolności i prawa polityczne. Takie podejście sprawia, że badanie standardu życia staje się próbą odpowiedzi na pytanie jak się żyje⁵.

Nowe trendy w badaniach nad jakością życia dzisiejszych populacji sprawiają, że dotychczasowe ustalenia ekonomistów i historyków gospodarczych dotyczące rozwoju ludności świata i poszczególnych państw w dłuższym trwaniu, oparte przede wszystkim na szacunkach rachunków narodowych, wydają się niepełne, a co więcej nie są do końca porównywalne z bieżącymi obserwacjami prowadzonymi przez organizacje międzynarodowe (głównie ONZ i OECD). To właśnie te braki, uniemożliwiające prześledzenie rozwoju standardu życia w XIX i XX wieku w wymiarze wykraczającym poza PKB per capita i porównanie ich ze stanem obecnym, mają zostać uzupełnione za sprawą recenzowanej publikacji. Warto jednak z góry zaznaczyć, że autorzy opracowania nie próbują odpowiadać na dręczące ekonomistów i historyków gospodarczych pytania badawcze, ich celem jest zestawienie porównywalnych danych pozwalających na uzyskanie odpowiedniej, wielkoskalowej perspektywy. Brak tu wyjaśnień, jednak cel zapowiedziany w tytule pytaniem — jakie było życie? — został zrealizowany. Czytelnik posługując się zestawieniami statystycznymi oraz klarownymi objaśnieniami skomplikowanej nieraz metodologii badań może prześledzić zmiany głównych wymiarów standardu życia na przestrzeni ostatnich dwustu lat na obszarze całej niemal kuli ziemskiej (po roku 1820).

Liczba autorów artykułów pomieszczonych w wydawnictwie nie pozwala na bliższe przyjrzenie się każdemu z badaczy firmujących swym nazwiskiem poszczególne artykuły. Warto jednak pokrótce zapoznać się z sylwetkami sześciu redaktorów recenzowanego dzieła. Pierwszych czterech badaczy współpracuje m.in. w ramach projektu *CLIO Infra*⁶, zaś pozostałych dwóch to pracownicy Centrum Rozwoju Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD Development Centre)⁷.

Jan Luiten van Zanden, to postać doskonale znana każdemu historykowi gospodarczemu na świecie. Ten holenderski ekonomista reprezentuje obecnie

⁵ Tak też brzmi angielski tytuł raportu Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju będącego wynikiem programu Better Life Initiative: *Measuring Well-Being and Progress: How's Life? 2015 Measuring Well-being*, Paris 2015.

⁶ <https://www.clio-infra.eu/>

⁷ <http://www.oecd.org/dev/>

Uniwersytet w Utrechcie, Międzynarodowy Instytut Historii Społecznej (IISH) oraz Królewską Holenderską Akademię Nauk (KNAW). Autor ma na swym koncie liczne publikacje koncentrujące się na rozwoju gospodarczym Europy i jego fenomenie w porównaniu do ekonomii pozostałych części świata w epoce przednowoczesnej i okresie industrializacji⁸. Wynikiem pracy van Zandena jest również nowatorski model szacowania rachunków narodowych w przeszłości (*Van Zanden model*), wykorzystywany przez badaczy dziejów gospodarczych wielu państw świata⁹. Za zasługi na polu badań naukowych oraz w uznaniu za podniesienie holenderskiej historii gospodarczej do wiodącej, międzynarodowej rangi van Zanden otrzymał w 2003 roku nagrodę Spinozy — nazywaną holenderskim Noblem. Kolejny redaktor — Jörg Baten z Uniwersytetu w Tybindze, to historyk gospodarczy skupiający swe badania na standardzie życia w przeszłości widzianym głównie przez pryzmat wysokości ciała oraz umiejętności liczenia (*numeracy*)¹⁰. Od roku 2006 Baten pełni ponadto funkcję sekretarza generalnego International Economic History Association (IEHA). Marcel Timmer jest z kolei profesorem ekonomii Uniwersytetu w Gröningen zajmującym się wzrostem gospodarczym i zagadnieniami wydajności ekonomicznej w perspektywie porównawczej. Uwaga Timmera koncentruje się raczej na problemach współczesnych co odzwierciedlają jego liczne publikacje¹¹. Praca badawcza tego autora jest częstokroć wykorzystywana przez instytucje gospodarcze, a sam Timmer pełnił rolę doradcy m.in. Banku Światowego i Azjatyckiego Banku Rozwoju, japońskiego Ministerstwa Gospodarki czy holenderskiego Urzędu Statystycznego. Istotną rolę w powstaniu recenzowanej publikacji odegrał wreszcie Auke Rijpma naukowiec realizujący swe badania podoktorskie (post-doc researcher) na Uniwersytecie w Utrechcie. Jego doro-

⁸ J.L. van Zanden, J. Luiten, *The long road to the industrial revolution: the European economy in a global perspective, 1000–1800*, Vol. 1. Brill, 2009. J.L. van Zanden, *Wages and the Standard of Living in Europe, 1500–1800*, „European Review of Economic History” 3/2, 1999, s. 175–197.

⁹ Zob. J.L. van Zanden, *Taking the measure of the early modern economy: Historical national accounts for Holland in 1510/14*, „European Review of Economic History” 6/2, 2002, s. 131–163.

¹⁰ J. Komlos, J. Baten, *The Biological Standard of Living in Comparative Perspective: Contributions to the Conference Held in Munich, January 18–22, 1997, for the XIIIth Congress of the International Economic History Association*, Franz Steiner Verlag, 1998. J. Baten, *Heights and real wages in the 18th and 19th centuries: an international overview*, „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History Yearbook” 41/1, 2000, s. 61–76. D. Crayen, J. Baten, *Global trends in numeracy 1820–1949 and its implications for long-term growth*, „Explorations in Economic History” 47/1, 2010, s. 82–99.

¹¹ M.P. Timmer et al., *Economic growth in Europe: a comparative industry perspective*, Cambridge 2010; M.P. Timmer et al., *The world input-output database (WIOD): contents, sources and methods*, No. 20120401, Rotterdam 2012.

tek dotyczy historii społeczno-gospodarczej, a szczególnie usług publicznych w późnym średniowieczu oraz ekonomicznej i społecznej równości płci¹².

Dwaj kolejni badacze są związani bezpośrednio z OECD. Marco Mira d'Ercole jest kierownikiem Działu Statystyk Gospodarstw Domowych i Miar Postępu (Division for Household Statistics and Progress Measurement) w Dyrekcji Statystycznej OECD. Praca d'Ercole jako eksperta i redaktora wydawnictw OECD ma bezpośrednie przełożenie zarówno na używane przez organizację miary jak i sposób ich prezentacji w raportach i podręcznikach przez nią wydawanych. Dyrekcja Statystyczna to również miejsce pracy ostatniego z redaktorów recenzowanego dzieła. Conal Smith pełni w niej funkcję kierownika Sekcji Dobrobytu i Warunków w Gospodarstwach Domowych (Well-being and Household Conditions Section). Smith jest tam odpowiedzialny m.in. za przygotowywanie wytycznych OECD odnośnie do miar subiektywnego dobrobytu.

Ta krótka charakterystyka autorów oddaje również doskonale obraz dzisiejszych badań nad standardem życia w przeszłości. Nie są to już ani badania ściśle historyczne, ani ekonomiczne. Współczesna historia gospodarcza, która jest zresztą traktowana raczej jako subdyscyplina ekonomii a nie historii musi posiłkować się wiedzą z innych dziedzin nauki — geografii, biologii oraz socjologii. Ponadto celem badaczy jest niejednokrotnie dotarcie do wiarygodnych danych i stworzenie modeli opartych o nie, które z kolei posłużą organizacjom międzynarodowym, władzom i administracji różnych państw czy instytucjom pozarządowym do optymalizacji swoich działań obliczonych na pobudzenie wzrostu gospodarczego, niwelowanie nierówności i eliminację ekonomicznego zapóźnienia.

Warto odnotować, że recenzowane badania bazują na teoretycznych podwalinach tworzonych od końca lat siedemdziesiątych XX wieku w ramach tzw. ekonomii dobrobytu (welfare economy). Na pierwszy plan wysuwają się tu nazwiska Amartyai Sena, Josepha Stiglitz'a oraz Jean-Paula Fitoussiego, autorów raportu *Mismeasuring our lives: why GDP doesn't add up* fundamentalnego, dla popularyzacji szerszego, aniżeli użytecznościowe spojrzenia na standard życia¹³. Prace tego nurtu odcisnęły piętno również na praktycznej stronie recenzowanej publikacji, a to choćby przez dobór poszczególnych wskaźników jakości życia w odniesieniu do zaproponowanej przez Marthę Nussbaum

¹² Praca doktorska pod tytułem: *Funding public services through religious and charitable foundations in the late-medieval Low Countries*, dostępna pod adresem: <http://dSPACE.library.uu.nl/handle/1874/240533> (dostęp: 11.05.2016); S. Dilli, A. Rijpma, S.G. Carmichael, *Achieving gender equality: development versus historical legacies*, „CESifo Economic Studies” 61/1, 2015, s. 301–334.

¹³ J.P. Fitoussi, A. Sen, J.E. Stiglitz, *Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up: The Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2010.

listy dziesięciu możliwości (*list of capabilities*) funkcjonowania człowieka¹⁴. Wybór ten wyznaczył również schemat konstrukcji książki. Składa się ona bowiem z trzynastu rozdziałów, które poza dwoma pierwszymi stanowiącymi wprowadzenie i tło dla rozprawy i ostatnim stanowiącym syntezę, odnoszą się bezpośrednio do poszczególnych obszarów życia ludzkiego świadczących o jego standardzie. Są to więc kolejno części poświęcone: PKB, płacom realnym, edukacji, długości życia, wysokości ciała, bezpieczeństwu osobistemu, instytucjom politycznym, jakości środowiska, nierównościom dochodowym oraz nierówności płci. Aby ułatwić czytelnikowi lekturę i zachować porównywalność poszczególnych obszarów autorzy zdecydowali się na przyjęcie stałej struktury rozdziału, która składa się z sześciu zasadniczych części. W pierwszej kolejności autorzy przedstawiają koncepcję powiązania danego obszaru i jego miary ze standardem życia. Następnie prezentują źródła i ich jakość. Wyniki opisywane są przez ukazanie głównych trendów danej miary w czasie, a także przez porównanie jej ze zmianami PKB. Wreszcie autorzy zastanawiają się nad możliwościami i priorytetami dalszych badań w danym obszarze.

Jeżeli chodzi o same miary standardu życia to mamy tu do czynienia zarówno z tymi, które zdążyły już ugruntować swą pozycję w badaniach historycznych jak i z kilkoma dość oryginalnymi propozycjami. I tak głównymi wskaźnikami dobrobytu ekonomicznego są tradycyjnie PKB oraz płace realne. W przypadku edukacji autorzy posłużyli się odsetkiem osób piśmiennych oraz średnią lat spędzonych w szkole. O zdrowiu badanych społeczeństw mają z kolei świadczyć — przewidywana długość życia w momencie urodzenia oraz wysokość ciała. Bezpieczeństwo osobiste ukazane jest przez pryzmat wskaźnika zabójstw oraz prawdopodobieństwa wystąpienia konfliktu lokalnego bądź międzynarodowego. Prawa polityczne znajdują odzwierciedlenie w indeksach mierzących głównie udział społeczeństwa w wyborach i konkurencję między partiami politycznymi (indeks konkurencji o wartości jeden minus odsetek głosów oddanych na partię rządzącą). Emisja dwutlenku węgla i dwutlenku siarki na liczoną na głowę mieszkańca danego państwa mają świadczyć o jakości środowiska naturalnego. Nierówności dochodowe ujęte są tradycyjnie przy pomocy wskaźnika Giniego dotyczącego dystrybucji dochodu pomiędzy gospodarstwami domowymi, zaś nierówność płci analizowano w kontekście różnic w liczbie urodzeń dzieci obu płci, długości życia, edukacji, udziału w rynku pracy, praw wyborczych i odsetków osób obu płci w parlamencie. Wreszcie autorzy proponują własny, oparty o wszystkie wymienione powyżej miary, złożony indeks standardu życia. Część danych została zebrana i opracowana przez autorów, ale wiele z nich zaczerpnięto z istniejących baz danych, takich jak Gapminder, Maddison Project, baza Allena-Ungera, Human Mortality Database czy kata-

¹⁴ Zob. M.C. Nussbaum, *Women and human development, The capabilities approach*, vol. 3, Cambridge 2001.

log konfliktów Petera Brecke¹⁵. Dziwić może jednak niemal całkowite pominięcie doskonałych publikacji Briana Mitchella w serii *Historical Statistics*¹⁶. Co więcej próżno szukać w recenzowanej książce choćby słowa wytłumaczenia tej sytuacji. Pewne zastrzeżenia budzi również zignorowanie newralgicznego problemu jakim jest korelacja pomiędzy standardem życia a jakością źródeł wytwarzanych przez społeczeństwo. Wprawdzie wiarygodność danych jest dość drobiazgowo analizowana, to jednak potencjalny endogeniczny związek ich dokładności z badanymi parametrami może budzić zaniepokojenie.

Recenzowana książka jest napisana prostym, zrozumiałym językiem. Tekst nie jest zbyt obciążony aparatem naukowym, co jeszcze uwydatnia przejrzystość wyводу. Wszystkie terminy ekonomiczne, nawet te najprostsze są pokrótce wyjaśnione. Doskonałym przykładem jest tu pojęcie płacy nominalnej, która została zdefiniowana jako „gotówka, którą [robotnik] otrzymywał pod koniec dnia lub tygodnia roboczego”¹⁷. Syntetyczne objaśnienia towarzyszą też modelom i teoriom, tak jest w przypadku pierwszej i drugiej transformacji demograficznej. Jednocześnie autorzy podają najistotniejszą literaturę przedmiotu (zwykle do pięćdziesięciu pozycji). Choć i tu można dostrzec drobne braki, jak choćby pominięcie w części dotyczącej długości życia niezwykle istotnego tekstu Oeppena i Vaupela¹⁸. Dodatkowo, w tekście znajdziemy adekwatną liczbę tabel i wykresów oraz linki do ich wersji elektronicznych. Szkoda, że dość rzadko wizualizacja danych przyjęła formę kartogramów, gdyż przy tak szerokim zasięgu geograficznym danych bardzo ułatwiają one interpretację poszczególnych wskaźników. Momentami razić może specyficzny język narracji dyktowany polityczną poprawnością. I tak przy opisie trendów demograficznych autorzy piszą o „pourodzeniowej” kontroli urodzeń mając na myśli dzieciobójstwo i adopcję¹⁹. Główne cechy publikacji sprawiają jednak, że z powodzeniem można by wykorzystywać ją do celów dydaktycznych. Historycy natomiast mogą tu odnaleźć solidną dawkę informacji, które stanowią tło dla badań społeczno-gospodarczych, a także zaobserwować wpływ wydarzeń historycznych — wojen, głodu i innych kataklizmów na rozwój wskaźników standardu życia w poszczególnych częściach świata.

¹⁵ <https://www.gapminder.org/>; <http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm>; <http://www.iisg.nl/hpw/data.php>; <http://www.mortality.org/>; <http://www.cgeh.nl/data#conflict> (dostęp: 11.05.2016).

¹⁶ B.R. Mitchell, *International historical statistics: Africa and Asia*, 1982); B.R. Mitchell, B. Redman Mitchell, *European historical statistics, 1750–1970*, London 1975; *idem*, *International Historical Statistics, 1750–2005: Americas*, London 2007.

¹⁷ J.L. van Zanden *et al.* (red.), *How was life?*, s. 75.

¹⁸ J. Oeppen, J.W. Vaupel, *Broken limits to life expectancy*, „Science” 296/5570, 2002, s. 1029–1031.

¹⁹ J.L. van Zanden *et al.* (red.), *How was life?*, s. 49.